

Dominkovits Péter: Szombathely mezőváros gazdaság- és társadalomtörténete a 17. században. Szombathely: MNL VaML, 2019. 224 p., 2 térk. (Archivum Comitatus Castriferrei; 8.)

A Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára kiadványaként 2019-ben jelent meg Domikovits Péter hiánypótló munkája. A szerző közel 3 évtizede – 1992 óta – foglalkozik a kora újkori Szombathely történetével, jelen monográfia doktori disszertációjának kiadott változata. Dominkovits főként levéltári források alapján rekonstruálta a 17. századi Szombathely gazdasági és társadalmi helyzetét. Elsősorban Szombathely Város Levéltárának gazdag iratanyagára támaszkodott, ahol az 1600-as évektől folyamatosan megtalálhatók a városi közgyűlés jegyzőkönyvei és statútumai, továbbá szép számmal fellelhetők céhmesteri, városbírói, bormesteri, malombírói számadások, szőlőhegyi jegyzőkönyvek, végrendeleti regisztrumok, privilégium átírássok. A szombathelyi levéltár anyaga mellett a szerző felhasználta a környező városok – Sopron – és mezővárosok – Győr, Magyaróvár, Kőszeg – iratait, valamint a Nádasdy és Batthyány család levéltárainak forrásait. A Győri Püspökség Levéltárában azonban csak töredékes források maradtak fenn a 17. századi Szombathelyről. A monográfia szűkebben a Bocskai-szabadságharc és a felszabadító háborúk közötti időszakot vizsgálja, de 1605-öt nem kőbe vésett kezdőpontként kezeli, ugyanis kitekint a 16. századi várostörténetre is, és számos urbáriumot és inventáriumot felhasznál ebből a századból.

A monográfia négy főfejezetre oszlik. A *Bevezetés* első alfejezetében a szerző ismerteti a 16–17. századi három részre szakadt Magyarország mezővárosi fejlődésével kapcsolatos kérdéseket és dilemmákat. Rávilágít arra, hogy a vizsgált korszakban markáns változásokon esett át városhálózatunk, a hódoltság idején ugyanis megnőtt a késő középkorban is jelentős mezővárosok fontossága. Ebben az időszakban középkori városhálózatunk jelentős veszteséget szenvedett, ezt a hiányt az oppidumok szerepének növekedése pótolta. Ekkor számos mezőváros lett ideiglenesen vagy végérvényesen városhálózatunk része. Bővült a mezővárosok funkciója, kialakultak a garnizon és erődvárosok. Differenciálódott a mezővárosok társadalma, a hódoltsági területekről beköltöző menekültek színesítették az oppidumok etnikai képét, a kereskedelmi kapcsolatok mind az osztrák, mind a török területek felé élénkültek, a végvári építkezések pedig az ipari fejlődést ösztönözték. Dominkovits felhívja a figyelmet arra, hogy a jelentős változások ellenére 16–17. századi városiasodásunk mostoha területe a történettudományban. A várostörténeti kutatások sokkal inkább a késő középkorra és a 18. századra fókuszáltak. A témával kapcsolatos néhány fontos szakirodalmi munka rövid ismertetése után a szerző elhelyezi Szombathelyt a 17. századi városi hierarchiában. Véleménye szerint a városról készített esettanulmány sokban segítheti a kora újkori magyar városfejlődés összehasonlító elemzését.

A második alfejezet rövid kitekintést ad Szombathely kora újkori historiográfiájáról Schönvisner István munkásságától egészen napjainkig. A szerző kiemeli Horváth Tibor Antal monumentális gyűjtőmunkájának jelentőségét az 1960-as évekből. Dominkovits többek között ebben a fejezetben fogalmazza meg monográfiájának célját, hangsúlyozza, hogy nem szándékozik felülmúlni Horváth Tibor Antal munkásságát, „hanem egy a Magyar Királyság területén fekvő, a hódoltsághoz közeli, egyházi földesúr birtokállományához tartozó, nyugat-dunántúli privilegizált mezőváros 17. századi működésének és a városi közösség gazdálkodásának és mozgásterének bemutatása” a célja. A Bevezetés végén rövid áttekintést kapunk a felhasznált forrásokról.

A *17. századi várostörténet előzményei* című fejezetben a szerző kiemeli, hogy az 1407-ben püspöki kiváltságot kapott Szombathely már a késő középkorban jelentős funkciójú mezőváros volt, de szerepe fokozottan növekedett 1526 után. A fejezet elején Dominkovits bemutatja a város sok hányattal teli 16. századi történetét, a gyakori földesúr váltakozásokat, majd Szombathely visszakerülését a győri püspök joghatósága alá. A továbbiakban a szerző a 16. századi Vas vármegyei mezővárosok urbáriumainak alapján a város vármegyében betöltött szerepét vizsgálja. Az urbáriumok tanulsága szerint Szombathely társadalma már ekkor jelentős mértékben differenciálódott. Megnőtt a városban élő nemesek száma, a nemesi családokat egyrészt a horvát–szlavón területekről és a hódoltsági me-

gyékből menekültek tettek ki, másrészt ide tartoztak a győri püspök familiárisai, uradalmi tisztviselői. Szombathely ekkor élénken vett részt a távolsági és a határmenti kereskedelemben is. Az urbáriumok családnév anyagának vizsgálata alapján Dominkovits 37–47%-ra teszi az iparúzó lakosság számárányát, de felhívja a figyelmet a módszer buktatóira is.

A munka gerincét a *Gazdaság és társadalom a 17. századi Szombathelyen* című harmadik fejezet adja. Ez a monográfia leghosszabb része, amely számos alfejezetre oszlik. A fejezet elején a város kora újkori funkcióváltásáról olvashatunk. A 16. században a püspöki mezőváros egyre több központi funkciót látott el. 1578-ben a városba költözött a vasvári káptalan, ami a jogi írásbeliség központjává tette Szombathelyt a régióban. Számos vármegyei közgyűlést és törvényszéket tartottak itt. Továbbá a mezőváros lett a győri püspök tizedeinek bérlőhelye. A vármegyeközponttá váló Szombathely jelentőségét növelte Szent Márton kultuszának töretlen kontinuitása, valamint az ókori Savaria emléke. A 17. század zivataros hadi eseményei a határhoz közeli mezővárosokat fokozott teherviselésre kötelezték. Szombathely a végvári harcok háttországává vált: a hadisegély fizetése mellett nagy létszámú csapatokat kellett táboroztatnia, élelmeznie és fuvaroznia, municiót, ipari termékeket, élelmiszert kellett szállítania a közeli végvárakba. A szerző kiemeli, hogy a város lakossága jó teherbíró és reorganizációs képességről tett tanúbizonyságot. Bethlen Gábor 1621. évi hadjárata kapcsán megjegyzi, hogy „a város ... óriási terhet viselt, a hatalomváltás dinamikájának megfelelően mindkét fél seregét élelemmel, fuvarral és ha kellett, szállással látta el”. Szombathely közösségének teherbíró képességének bizonyítékai a 17. század elejéről fennmaradt restanica listák.

A *Földesurak, privilégiumok, konfliktusok* című alfejezetben Dominkovits bemutatja a városlakók és a győri püspökök folyamatosan változó, érdekelletéktől sem mentes kapcsolatát. A földesúr püspökök egyrészt számos intézkedéssel támogatták Szombathelyt – a régi kiváltságokat megerősítették és bővítették, újjáépítették a város egyházait –, másrészt korlátozták a város jogait. A szerző hangsúlyozta, hogy a földesúr és a mezőváros között főként a borkiméresi jog, a plébánia feletti joghatóság és a bíraskodási kiváltságok miatt robbantak ki konfliktusok. A püspökök és Szombathely kapcsolatának dinamizmusát jól érzékelteti, hogy az 1640–1650-es években a Káldy család és Draskovich György püspök közötti birtokperben a város a prélatust támogatta.

A következő alfejezetben a szerző rávilágít arra, hogy milyen bonyolult kapcsolati háló révén tudta a mezőváros érdekeit érvényesíteni a vizsgált korszakban. Szombathely nem tartozott egy városzövetséghez sem, ezért jogainak érvényre juttatásához számos „lobbizási csatornát” kellett használnia. A vármegyei nemesség és a familiárisok révén eljutottak egészen a nádorig és az országbíróig, kapcsolatban álltak a vármegyei tisztviselőkkel és összefogtak a közeli mezővárosokkal is. A városban számos közgyűlést és vármegyei törvényszéket tartottak, ilyenkor vendégül látták a tisztviselőket, a városba látogató előkelő személyeknek pedig ajándékokkal kedveskedtek.

A továbbiakban Dominkovits bemutatja Szombathely hivatali működési rendszerét. A város vezetését a bíró, a 12 fős belső tanács, a 24 fős külső tanács és néhány szakhivatalnok látta el. A magisztrátusba csak az elit tagjai kerülhettek be. Fontos szereppel bírt a városi közgyűlés, amely számos statútumot fogalmazott meg, amelyek egyrészt a gazdaság irányítását, másrészt a helyi legitimitációt szolgálták. A bírának minden évben számadásokat kellett készíteniük a kiadásokról és bevételekről. Ezeknek a forrásoknak a segítségével részben rekonstruálható a város gazdálkodása, de a felvázolt kép nem lehet teljes, mert a számadások nem tartalmazzák a város teljes jövedelmét. Az első bírói számadáskönyv viszonylag korai, 1621–1622-ből való, 5 évvel később már külön is feltüntették a bevételeket és a kiadásokat. A 17. században 4 deficités év volt, ilyenkor a hadi kiadások, az országgyűlésnek vett ajándékok és az építkezések, renoválások terhelték meg a költségvetést. A város külön kezelte jövedelmeihez tartozott a sok vitát kiváltó kocsmáltatás és akolás, valamint a malompénz.

A város társadalmát több alfejezetben vizsgálja a szerző. Elsőként az urbáriumok, adójegyzékek, tizedjegyzékek és taxajegyzékek segítségével felvázolja a hozzávetőlegesen 1000 lakosú mezőváros társadalmi szerkezetét, városképét. Ezt követően görcső alá veszi az egyes társadalmi csoportokat. Megállapítja, hogy a 17. században a városi elitből egyre inkább kiszorultak a kézművesek a patriciusok javára és egyre több nemes került be a tanácsba. Szombathelyt nem az jellemezte, hogy egyes

családok hosszú időre kisajátították volna maguknak a bírói hivatalt, a bírák többsége csak 2–3 évig töltötte be pozícióját. A kora újkorban rohamosan nőtt a városban lakó népesség számaránya: míg a 16. század közepén ez 20%-ot tett ki, addig 1648-ban már 28%-ot. A szerző szerint a számos nemesi származású városlakó jelenléte nem tette Szombathelyt nemesi mezővárossá, ugyanis az elitben helyet foglaló nemesek többsége a megnemesített polgárok közé tartozott. Mellettük még sok vármegyei nemes, menekült nemes, familiáris, officális, uradalmi tisztartó alkotta a város nemesi társadalmát. Ez a kiváltságolt csoport sokszor került konfliktusba a tanáccsal adómegettadás, mézszárszék tartás és kocsmáltatás miatt. A Szombathelyen működő adminisztratív intézmények – vasvári káptalan hiteles-helye – és bírói fórumok – magisztrátus, úriszék, a győri püspök szentszéki bírósága, a mezővárosok vegyes bírósága – fellendítették az értelmiségi piacot, vagyis jó karrier lehetőséget biztosítottak a jegyzőknek, ügyvédeknek, tanítóknak, deákoknak. A város kereskedői részt vettek a Graz–Bécs felé irányuló távolsági kereskedelembe, de eljutottak Győrbe, Nagyszombatra (ma: Trnava, Szlovákia), Galgócra (ma: Hlohovec, Szlovákia), sőt a hódoltságba is. Még a 17. század elején is jelentős a vágómarha, állatbőr, méz, viasz, sózott hal, bor kivitele. Az import nagy részét textiláru, déligyümölcs és fűszerek tették ki, amelyeket a főtér boltjaiban árusítottak. Dominkovits megállapítása szerint Kőszeg után Szombathely volt Vas vármegye ipari központja. A szerző az urbáriumokban szereplő személynevek alapján próbálta megállapítani az egyes iparágakban dolgozók számarányát, mindazonáltal felhívja a figyelmet arra, hogy a módszer nem minden esetben megbízható. 1592 és 1656 között az iparúzó és kereskedők aránya 39-ről 46%-ra emelkedett. A legtöbben a szövő, a ruházati és a fémiiparban dolgoztak. A vizsgált időszakban 10 céhet alapítottak Szombathelyen, elsőként 1642-ben a gombkötőkét. Az itteni céhek hatottak a környező települések társulataira is, amelyek átvették az előbbieket artikulusait. A településen ekkor 80–90 családfő foglalkozott kézművességgel, akik 24 féle mesterséget folytattak. Számos polgárjog nélküli személy: zsellér, napszámos, céhlegény, cseléd élt a városban, de az igazán szegények száma elenyésző volt. A város etnikai képét színesítette a menekült horvátok és szlávok beköltözése.

A város és vidék című alfejezet első része Szombathely piacközponti szerepét elemzi, míg második egysége a végrendeletek vizsgálata segítségével vázolja fel a gazdasági és társadalmi kapcsolatokat. A mezőváros már a késő középkorban jelentős piacos hely volt, évi egy országos vásárral, a 16. századra ezeknek száma ötre emelkedett. A környező uradalmak – Sárvár, Monyorókerék – számadásai jó forrásai az élénk sokadalmaknak, amelyekből kiderül, hogy főként szöveteket, vasáru, fűszereket vásároltak a szombathelyi vásárokon. A végrendeletek vizsgálata kapcsán Dominkovits Péter hangsúlyozza, hogy a hazai történetírásban még alig aknázták ki ezen forráscsoport nyújtotta lehetőségeket. A végrendeletek főként akkor alkalmasak társadalomtörténeti, demográfiai rekonstrukció felállítására, ha egyéb kontrollforrások is – vagyonjegyzékek, urbáriumok, adásvételek, anyakönyvek – rendelkezésre állnak, de önmagukban is számos következtetés levonható segítségükkel. Szombathely esetében kevés kontroll adat áll rendelkezésre, ezért a testamentumok inkább mozaikos, semmint teljes képet nyújtanak a kora újkori mezőváros életéről. A szerző által összegyűjtött 200 körüli végrendelet a város gazdasági életéről is számos információt nyújt. A testálók adósságai és kintlevőségei révén felrajzolhatók a környező és távolabbi településekkel fenntartott gazdasági kapcsolatok. Teljes családszerkezeti rekonstrukció felállítása nem lehetséges a testamentumokból, de egyes tendenciákra rávilágítanak. A végrendeletek tanúsága szerint kevés volt az özvegy, a többség kétszer házasodott, és az egy–két gyermeket nevelő család lehetett a leggyakoribb. A végrendeletekből a testálók vallásos szokásai is kirajzolódnak. A plébániatemplom mellett az 1630-as évektől a ferencesek és a domonkosok is gyakorta kerültek a kedvezményezetttek körébe. A koldulórendek népszerűségét mutatja, hogy az elit többsége a ferencesekhez temetkezett. Két végrendelet vallásos kongregációkat is említ. A század második felétől egyre többen adakoznak a város szegényei számára, 1682-ben már két ispotály működött a mezővárosban.

A monográfia a *Szombathely integrálódása a térség városhálózatába* című fejezettel zárul, amelyben Dominkovits Péter összegezi munkájának eredményeit és felhívja a figyelmet a további lehetséges kutatásokra. Itt a szerző újra visszatér a bevezetőben felvetett gondolatmenethez: a török hódítás kori

mezővárosok funkcióinak bővüléséhez. Hangsúlyozza, hogy a püspöki uradalmi központként induló település fejlődésének alapjait már az 1407. évi kiváltságlevél megeremtette, de a 16–17. századi fejlődésnek köszönhetően tagolódott be a városhálózatba. Újabb kutatási terület lehet az örökösödési szokások és az anyagi kultúra részletesebb vizsgálata, valamint a kulturális és vallásos élet számos aspektusának feltérképezése. A régió településhierarchiájának részletesebb vizsgálata is várat magára, különösen Kőszeg szerepének tisztázására lenne szükség.

A közel 25 oldalas bibliográfiában a magyar szakirodalmi művek mellett számos német és angol nyelvű tanulmány is szerepel. A munkában való tájékozódást segíti a rövidítés jegyzék, valamint a személynév- és földrajzinév-mutató. Ezután német nyelvű rezümé következik. A monográfia igényes kivitelezésű, kemény borítású, a szöveges részt sok táblázat és ábra színesíti. Külön érdekesség, hogy a mellékletben megtalálható Derdák Ferenc és Kiss Gábor két térképe a 17. századi Szombathelyről, ami érthetőbbé és áttekinthetőbbé teszi a kötet tartalmát. A munka több lineáris jellegű várostörténetnél, ugyanis a települést az országos városhierarchiába ágyazva komplex nézőpontokból vizsgálja, ezen kívül külföldi párhuzamokat is megemlít. A könyv elsősorban a kora újkorral foglalkozó szakmai közönségnek szól, de mindenki érdeklődéssel forgathatja, aki érdeklődik Szombathely múltja iránt.

Urbán Máté

Vig Károly: A rovar-tani kutatások története Magyarországon. A kezdetektől a Magyar Entomológiai Társaság alapításáig. Szombathely: Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, MTA Vas Megyei Tudományos Testülete, 2019. 727 p.

A magyarországi rovar-tan történetének átfogó és szinte minden részletre kiterjedő ismertetése jelent meg a szombathelyi Savaria Múzeum gondozásában. Bátran kijelenthetjük, hogy ilyen mélységű és terjedelmű zoológiatörténeti munkát nem adtak ki eddig Magyarországon. Ha a természettudományok más ágait tekintjük, talán Simonyi Károly: *A fizika kultúrtörténete* vagy Magyary-Kossa Gyula: *Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvos-történelem köréből* című, hasonló igényességgel, tárgyi tudással és éveken át tartó következetes adatgyűjtéssel létrehozott monografikus műveit említhetnénk. Témaileg közelebb áll az előbbieknél Bognár Sándor: *A magyar növényvédelem története a legrégebbi időktől napjainkig, 1030–1980* című, a szerző saját kiadásában, 1994-ben megjelentetett 783 oldalas könyve.

Adódik a szinte megkerülhetetlen kérdés: kiknek íródott a könyv, ki a célközönség. Nos, szinte mindenkinek jó szívvel ajánlható, aki a rovarok iránt érdeklődik, vagy egyáltalán örömet leli a szép könyvekben. Míg a szerzőnek egyfelől nyilvánvaló szándéka volt a gyönyörködtetés, az általa szépnek tartott rovarok és az őket ismertető könyvek, leírások, cikkek minél teljesebb körű ismertetése, bemutatása, a másik oldalon megjelenik egy merőben új szemléletmód, amellyel a korábbi tudomány-történeti munkákban alig találkozunk. Ez az újdonság részben abban áll, hogy nem csak a korszak legjelesebb, jól ismert alakjait kell fölvonultatni, hanem szinte mindenkit, aki nyomot hagyott, akár csak egy–egy érdekesebb faj megfigyelésével, begyűjtésével, tenyésztésével.

A másik, szintén eredeti elképzelés, hogy a rovarászat ismert alakjai sokszínűbben, emberi sorsuk tükrében bontakozzanak ki a könyvének lapjain, ne csak szakmai tevékenységük fő csapásirányai felől közelítve. Ennek és a mellékszálaknak a tisztázásához természetesen szükség volt az eredeti dokumentumok, iratok, levelek tanulmányozására, amelyek a Magyar Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Tárában megtalálhatók ugyan, de átnézésük, elolvasásuk nagyon időigényes feladat. A szerző erre is vállalkozott, így munkája a hagyományos, hol leegyszerűsítő, hol kissé megszeplítő értelmezés helyett sokkal inkább a valós helyzetet tárja az olvasó elé. Részben ez avatja művét forrásértékű és hiánypótló szakkönyvvé, vagyis nem egyszerű kompilációról van szó, amelyek többnyire alig mutatnak túl a korábbi összefoglaló műveken.

A nagyalakú, 727 oldal terjedelmű könyv elméletileg az 1637 és 1910 közötti csaknem 300 évet tekinti át. Az időszak határköveit az első magyar szerző által írt rovarani munka (Horváth András: *Disputatio Physica de Insectis*), illetve a Magyar Entomológiai Társaság, a Magyar Rovartani Társaság elődjének megalapítása tűzi ki. Az időhatárokat persze nem kell túlságosan komolyan venni, hiszen a könyvben sok szó esik – ha csak rövidebb utalások szintjén is – a természettudományok korai képviselőinek nézeteiről, mint Arisztotelész és Plinius, de említhető Gozmány László, Kaszab Zoltán vagy Nagy Barnabás neve is, akik viszont 1910 után születtek. (Igaz, a közelmúlt és a jelen szakemberei elsősorban tudománytörténeti munkásságuk okán kerültek a kötetbe.)

A rovarani kutatások története Magyarországon című mű a Bevezetést és a Mutatókat leszámítva 28 fejezetre tagolódik. A többnyire kronologikus sorrendet követő fejezetek valójában önálló műveknek tekinthetők, melyek akár külön füzetekben–könyvekben is napvilágot láthattak volna. A részek önállóságát, lezártágát az összes fejezet végén található irodalomjegyzék is hangsúlyozza. Az irodalomjegyzék nemcsak az adott fejezet szereplőiről írt forrásmunkákat öleli fel a teljesség igényével, hanem rendszerint a bemutatott szakemberek irodalmi munkásságát is. A fejezetek függetlenségének előnye, hogy a kötet akár lexikonként is használható: egy-egy korszak, valamint a kapcsolódó személyek és tevékenységük megismeréséhez nem kell feltétlenül ismernünk az előzményeket.

A kiadvány Szép Magyar Könyv-díjat nyert a szakkönyvek kategóriában és megkapta a Fitz József-díjat is.

Szél Győző